

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٤٣٢٩٢

دانشگاه قم

مرکز تربیت مدرس

رساله دوره دکتری (PhD) علوم قرآن و حدیث

نقد و بررسی پژوهش‌های حدیثی هارالد موتسکی

فروغ پارسا

استاد راهنما

دکتر احمد پاکتچی

استادان مشاور

دکتر محمدتقی دیاری

۱۳۸۹/۷/۱۷

دکتر غلامحسین اعرابی

مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی
تهران

خرداد ۱۳۸۷

۱۴۳۲۶۲

تقدیم:

این اثر ناچیز که تلاش دانشمندی
غربی در جهت احیای سنت نبوی را
تبیین می‌کند به ساحت مقدس
پیامبر عظیم‌الشان اسلام تقدیم می‌کنم.

تشکر:

بر خود فرض می‌دانم از همه استادان بزرگوار به‌ویژه جناب آقایان:
دکتر احمد پاکتچی (استاد راهنما)، دکتر محمد تقی دیاری (استاد
مشاور)، دکتر غلامحسین اعرابی (استاد مشاور) که در فراهم آمدن
این پژوهش مساعدت فرمودند تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از جناب
آقایان: دکتر مؤدب، دکتر شاکر و دکتر اسکندرلو (اساتید داور)
بخاطر تذکرات دقیق و ارزنده کمال تشکر را دارم. بیش از همه از
صبوری همسر و فرزندانم فاطمه، زهرا و محمد تشکر می‌کنم.

چکیده

نخستین مطالعات دقیق علمی غرب درباره حدیث از اواسط قرن نوزدهم در راستای مطالعات تاریخی درباره پیامبر(ص) گسترش پیدا کرد. در اواخر سده نوزدهم با مطالعات گلدتسیهر در منابع اسلامی، هسته اولیه شک و تردید درباره اصالت حدیث پایه‌ریزی شد. این تردیدها که با رویکرد اثبات‌گرایانه حاکم بر اندیشه آن دوران همسو بود در مطالعات خاورشناسان پس از وی قوت بیشتری پیدا کرد. در اواخر سده بیستم مقارن با نقادی متفکران بر مدرنیسم و پیدایی پسامدرنیسم و نفوذ پارادیم فرهنگ محوری در علوم انسانی، مطالعات حدیثی هارالد موتسکی شکل گرفت. این مطالعات توانست تا حدود زیادی هیمنه جریان تشکیک‌گرا نسبت به اصالت حدیث اسلامی را از میان بردارد و استحکام نتایج مطالعاتی آنها را متزلزل نماید.

هارالد موتسکی به مثابه خاورشناس دوران پسامدرن، ابر روایت‌های برتری غرب و دیدگاه‌های غربی نسبت به دیدگاه‌های مسلمانان را به چالش می‌کشد. موتسکی می‌کوشد در تفسیر و تحلیل داده‌ها با فضا و فرهنگ اسلامی همدلی داشته باشد. در این بین مطالعات خاورشناسان متقدم و تشکیک‌گرا را به لحاظ مبادی، روش‌شناسی و نتایج مورد نقادی قرار می‌دهد. در سنت حدیث پژوهی موتسکی، همه احادیث می‌توانند اعتبار تاریخی داشته باشند و تصور جعلی بودن حدیث بدون دلایل محکم وجه منطقی ندارد. موتسکی برخلاف بسیاری از خاورشناسان نشان می‌دهد، حدیث در نیمه قرن اول در برخی بوم‌های اسلامی نگاشته می‌شده است و نیز بکارگیری اسناد در روایت حدیث بیش و کم در قرن اول هجری قابل مشاهده است. سنت حدیث پژوهی موتسکی برای نقد و تحلیل حدیث، روش تحلیل ترکیبی سند و متن را پیشنهاد می‌کند و معتقد است با این روش و نیز بکارگیری منابع متقدم حدیثی می‌توان اعتبار تاریخی احادیث بیشتری را ثابت نمود.

سنت حدیث پژوهی موتسکی، وی را قادر ساخته بسیاری از شبهات خاورشناسان در مورد جمع و تدوین قرآن را مورد نقد و ابطال قرار دهد. از سوی دیگر نتایج مطالعات موتسکی درباره خاستگاه و مهد پیدایی فقه اسلامی، تا حدود زیادی با نتایج دیگر خاورشناسان متفاوت است به ویژه موتسکی همه نتایج ساخت درباره فقه اسلامی را مورد مناقشه قرار داده است.

سنت حدیث پژوهی موتسکی، تدوین شرح حال معتبری از پیامبر اسلام (ص) را ممکن می‌داند. اما بنظر می‌رسد رویکرد موتسکی به مسئله سیره پیامبر (ص) تا حدود زیادی محافظه کارانه است و وی نخواسته، به طور مستقیم بدان پردازد و انگاره‌های جدلی غربی‌ها را مورد چالش قرار بدهد. با همه نقاط قوتی که در روش‌شناسی موتسکی وجود دارد، می‌توان ملاحظه کرد روش‌شناسی موتسکی بویژه به دلیل عدم اشراف به دانش‌های مختلف حدیثی نارسایی دارد و در مطالعات حدیثی مسلمانان کارآیی لازم را ندارد.

کلید واژه‌ها: هارالد موتسکی، حدیث پژوهی در غرب، خاورشناسان، فلسفه علم، تاریخ فلسفه معاصر غرب، نظریه‌های تاریخی، حدیث، سنت، نگارش حدیث، اسناد حدیث، اعتبار تاریخی حدیث، نقد و تحلیل حدیث، تاریخ قرآن، فقه و حدیث، سیره پیامبر (ص)

فهرست مطالب

مقدمه	۱
ضرورت و اهداف تحقیق	۵
پیشینه موضوع	۷
سئوالات و فرضیه‌ها	۸
فرضیه‌ها:	۹
روش تحقیق	۱۰
آثار و تحصیلات موتسکی	۱۱
سیر تحقیق	۱۵
فصل اول: پیشینه حدیث پژوهی در غرب	۱۷
۱. جریان حدیث پژوهی تاریخی محور	۱۸
۲. جریان حدیث پژوهی تشکیک گرا	۲۶
۳. جریان مدافع اصالت و اعتبار تاریخی حدیث اسلامی	۳۲
۴. جریان حدیث پژوهی میانه‌رو	۳۵
فصل دوم: خاستگاه‌های اندیشه‌ی موتسکی	۴۰
۱. خاستگاه‌های فلسفی اندیشه موتسکی	۴۲
مروری بر تاریخ فلسفه معاصر غرب	۴۲
الف- بحران فیزیک	۴۷
ب - بحران ریاضیات و منطق ریاضی	۴۷
ج - انتقاد از دانش‌ها	۴۸
۲. خاستگاه‌های روش‌شناسی مطالعات موتسکی	۵۴
۱-۲- مروری بر تعاریف و نظریه‌های تاریخی	۵۵

۵۵	الف- چستی تاریخ
۵۸	ب- نظریه های تاریخی
۵۸	نظریه های پوزیتیویستی در تاریخ نگاری
۶۲	دیدگاه های پسا پوزیتیویستی در تاریخ نگاری
۶۹	نظریه های پست مدرنیستی
۷۵	۲-۲- خاستگاه های روش شناسی موتسکی
۸۱	فصل سوم: خاستگاه و ارزش تاریخی حدیث از دیدگاه موتسکی
۸۳	۱. چستی «حدیث» و چستی «سنت» و تفاوت آنها از دیدگاه موتسکی
۸۳	۱-۱- پیشینه ی بحث
۹۹	۱-۲- تبیین دیدگاه موتسکی
۱۰۴	۲. دیدگاه موتسکی نسبت به سنت های نقل حدیث اسلامی
۱۰۵	۱-۲- پیشینه بحث
۱۱۶	۲-۲- دیدگاه موتسکی نسبت به سنت های نقل حدیث
۱۱۷	دریافت کتبی یا شفاهی حدیث
۱۱۷	نتایج بررسی معیار وثاقت
۱۲۱	استقلال و یا وابستگی متن ها
۱۲۳	اصطلاحات مربوط به نقل و تحمل حدیث
۱۳۱	۳. سنت های انتقال حدیث «خاستگاه اسناد و اعتبار آن از دیدگاه موتسکی»
۱۳۳	۱-۳- پیشینه بحث
۱۳۳	الف- زمان حیات صحابه یعنی تا حدود سال ۶۰ هجری
۱۳۳	ب- در زمان تابعان (در فاصله سال ۶۰ تا ۱۲۰ هجری)
۱۳۴	ج- در دوره نسل بعدی تابعان حدوداً ۱۲۰ تا ۱۸۰ هجری
۱۴۲	۲-۳- دیدگاه موتسکی
۱۴۳	الف- بررسی مصنف عبدالرزاق
۱۴۸	ب- بررسی موطأ

.....	۱۵۰	خاستگاه و ارزش تاریخی حدیث
.....	۱۵۱	۱. پیشینه بحث
.....	۱۵۵	۲. دیدگاه موتسکی
.....	۱۵۶	۱. نقض دلایل شکاکان و منتقدان حدیث
.....	۱۵۷	۲. بازنمایی وثاقت و اعتبار منابع اسلامی
.....	۱۵۷	الف - موطأ
.....	۱۶۹	ب - مصنف عبدالرزاق
.....	۱۶۹	۱. مؤلف مصنف عبدالرزاق
.....	۱۶۹	۲. اعتبار و وثاقت مصنف عبدالرزاق
.....	۱۷۰	تعدد راویان این اثر و تقسیم پراکنده روایات بین این راویان
.....	۱۷۰	گوناگونی مخبران این راویان (گوناگونی ساختار نقل‌ها)
.....	۱۷۲	ویژگی‌های ساختاری المصنف
.....	۱۷۳	استفاده از روایات مجهول
.....	۱۷۳	شواهد رجالی برجعلی نبودن مصنف
.....	۱۷۳	۳. اعتبار و وثاقت منابع عبدالرزاق
.....	۱۷۴	- نسبت رأی به روایت در منقولات از راویان اصلی
.....	۱۷۴	- رابطه بین مخبر ابن جریر و راوی اصلی و تعداد گزارش‌ها
.....	۱۷۴	- نسبت روایات از پیامبر (ص) و صحابه و تابعان
.....	۱۷۵	- بکارگیری اسناد در منابع ابن جریر
.....	۱۷۵	- بررسی الفاظ تحمل حدیث در نقل منابع ابن جریر
.....	۱۷۶	۴. اعتبار روایات ابن جریر بدلیل گوناگونی ژانر مطالب
.....	۱۷۸	۵. گوناگونی مطالب منقول از عطاء
.....	۱۷۸	ج - منقولات ابن شهاب زهری
.....	۱۸۰	۱. منقولات زهری در مطالب معمر
.....	۱۸۱	تحلیل ساختاری منقولات معمر از زهری

۱۸۲	۲. مطالب زهری در منقولات ابن جریر
۱۸۳	۳. مطالب زهری در موطأ مالک بن انس
۱۸۴	۳. بازنمایی اعتبار و وثاقت برای یک حدیث یا مجموعه احادیث خاص
۱۸۵	الف- مجموعه احادیث درباره جمع و تدوین قرآن.
۱۸۵	ب- مجموعه احادیث درباره مقتل ابن ابی الحقیق.
۱۸۵	ج- حدیث پیامبر (ص) درباره سکناى زن در ایام عده.
۱۹۳	ه- حدیث منسوب به پیامبر (ص) درباره جواز وضو با آب نیم خورده گربه.
۱۹۳	و- اخبار قاعده فقهی "الولد للفراش وللعاهر الحجر"
۱۹۵	فصل چهارم: روش‌های تاریخ‌گذاری احادیث
۱۹۷	۱. تاریخ‌گذاری براساس متن حدیث
۱۹۷	تاریخ‌گذاری عام
۱۹۸	تاریخ‌گذاری احادیث در موارد خاص
۲۰۳	۲. تاریخ‌گذاری براساس نخستین منبعی که حدیث در آن آمده است.
۲۰۴	۳. تاریخ‌گذاری براساس تحلیل اسناد
۲۰۵	الف) تحلیل اسناد در روایت منفرد
۲۱۴	ب- تحلیل اسناد در مجموعه روایات یک راوی یا بازسازی منبع براساس اسناد
۲۱۵	۴. تاریخ‌گذاری براساس اسناد و متن
۲۱۷	تاریخ‌گذاری حدیث درباره جواز وضوء با آب نیم خورده گربه
۲۱۸	۱. تحلیل اسناد
۲۲۰	حدیث عکرمة
۲۲۰	۲. تحلیل متن
۲۳۰	فصل پنجم: روش نقد و تحلیل حدیث در سنت حدیث پژوهی موتسکی
۲۳۳	I- تحلیل اسناد
۲۳۵	II- تحلیل متن
۲۳۵	III- تحلیل متن و اسناد

۲۳۵	..... نقد و تحلیل حدیث مقتل ابن ابی الحقیق
۲۳۶	..... ۱. تحلیل اسناد حدیث براء بن عازب
۲۳۸	..... ۲. تحلیل اسناد حدیث ابن کعب
۲۴۲	..... ۳. تحلیل اسناد حدیث عبدالله بن أنیس
۲۴۵	..... ۴. حدیث عروة
۲۴۵	..... (۱) تحلیل متن حدیث براء بن عازب
۲۵۶	..... (۲) تحلیل متن حدیث ابن کعب
۲۵۷	..... (۳) تحلیل متن حدیث عبدالله بن أنیس
۲۵۹	..... (۴) تحلیل متن حدیث عروه بن زبیر
۲۵۹	..... نتایج تحلیل
۲۶۱	..... فصل ششم: ارتباط حدیث با دیگر حوزه‌های علوم اسلامی
۲۶۳	..... ۱. حوزه قرآن
۲۸۰	..... ۲. حوزه فقه
۲۸۱	..... ۱-۲- پیدایش مکتب فقه مکه و تاریخ تحولات آن
۲۸۴	..... مرحله دوم:
۲۸۴	..... مرحله سوم:
۲۸۵	..... مرحله چهارم:
۲۸۵	..... مرحله پنجم:
۲۸۶	..... ۲-۲- تاریخ پیدایش نخستین مدونات فقهی
۲۸۸	..... ۲-۳- میزان استفاده از احادیث نبوی در احتجاجات فقهی مکتب مکه
۲۸۸	..... احادیث نبوی در منقولات ابن جریر
۲۸۹	..... منقولات عطاء از پیامبر (ص)
۲۹۴	..... منقولات عمر و بن دینار از پیامبر (ص)
۲۹۷	..... احادیث پیامبر (ص) در مرویات ابن عباس
۲۹۸	..... ۲-۴- میزان استفاده از رأی در مکتب فقه مکه

۳۰۶	۲-۵- ریشه‌ها و مآخذ فقه اسلامی.....
۳۱۰	۲-۶- ابطال نظریه شاخت درباره جعل احادیث فقهی.....
۳۱۹	۳- حوزه تاریخ و سیره پیامبر(ص).....
۳۴۲	فصل هفتم: مطالعات حدیث‌شناختی موتسکی در بوتة نقد.....
۳۵۷	نتیجه‌گیری.....
۳۶۰	فهرست منابع.....

مقدمه

الحمد لله رب العالمين الذي لا تحصى نعمائه و مننه. و الذي خلق الانسان و علمه البيان، و صلى الله على رسوله الامين محمد المصطفى الذي لا ينطق عن الهوى ان هو الاوحى يوحى و الذي سكناته و حركاته و اقواله و افعاله منارة لنا و شرعاً و منهاجاً و على اهل بيته الطيبين الطاهرين الذين اذهب الله عنهم الرجس و طهرهم تطهيراً.

خورشيد تابناك اسلام با طلوع خود گستره پهنآوری از عالم را نورانی کرد. این آیین انسان ساز علاوه بر شبه جزيره عربستان، توانست در اندك زمانی قلوب توده های انبوهی از مردم سرزمین های آسیا و آفریقا و اروپا را مفتون و مجذوب خود سازد و فرهنگ و تمدن توانمندی را بنیاد گذارد. تمدن اسلامی به گواهی تاریخ تأثیر سازنده ای بر روند حیات بشری داشته و ملل مختلف از آن بهره ها برده اند. در همان حال گسترش زود هنگام اسلام و ایمان عاشقانه مردم بدان، موجبات دشمنی ارباب ادیان با این دین نوین را فراهم کرد. کلیسا های مسیحیت شرقی به دلیل احساس خطری که از آن می کردند پیش تر و بیش تر از همه در رد و نقض آن کوشش نمودند به ویژه وجود مقدس پیامبر (ص) را آماج حملات خود قرار دادند. کوشش های سازمان یافته روحانیون مسیحی در مقابله با اسلام در خلال جنگ های صلیبی به وضوح قابل مشاهده است. چنانکه این جنگ ها به اندیشه هدم اسلام و آزادسازی مدفن مسیح آغاز گردید و روحانیون مسیحی در خلال دو قرن (یازدهم تا سیزدهم میلادی) معرکه جنگ را شعله ورتر می کردند. با این همه جنگ های صلیبی موجبات آشنایی دانشمندان غربی با تمدن اسلامی را فراهم کرد. و چنانکه مورخان منصف غربی اعتراف می کنند، این آشنایی مقدمه پیشرفت های عظیمی در عالم علم و هنر غرب گردید. اروپائیان به کتابخانه های اسلامی راه پیدا کردند و با آموزش زبان عربی به ترجمه و تحقیق در آثار تمدن اسلامی پرداختند.

با سقوط قسطنطنیه به دست ترکان عثمانی در نیمه قرن پانزدهم میلادی تمام جدل های بیزانسی بر ضد اسلام متوقف شد و کانون حمله به اروپای مسیحی منتقل گشت. پیدایی خاورشناسی به معنای تحقیق درباره افکار و عقاید شرق اگرچه از قرون وسطی آغاز شده بود ولی بنظر می رسد، از قرن شانزدهم بدین سو فعالیت های

خاورشناسان به طور سازمان یافته‌ای گسترش می‌یابد و قرآن و سنت اسلامی در مرکز ثقل مطالعات و پژوهش آکادمی‌های اسلام‌شناسی غرب قرار می‌گیرد.

می‌توان ملاحظه کرد اگرچه پس از رنسانس ارتباط دانشمندان غربی با اسلام و قرآن تا حدودی معتدل شد ولی اساس و مبنای آگاهی و شناخت اروپا از قرآن بطور قابل ملاحظه‌ای از اندیشه‌های افراطی ضد اسلامی روحانیون قرون وسطی متأثر بود. با ورود استعمارگران اروپایی به کشورهای اسلامی در قرن نوزدهم، اسلام‌شناسی رونق تازه‌ای گرفت. البته عواملی نظیر تحولات مسیحیت و پیدایی مذهب پروتستان نیز در آن بی‌تأثیر نبود. از اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم که البته در عصر حاکمیت اندیشه‌های پوزیتیویستی بود دانشمندان غربی فعالیت‌های ارزنده‌ای در راستای حدیث پژوهی انجام دادند ولی چنان که ویژگی مطالعات پوزیتیویستی است، بیش از شناخت بی‌طرفانه و منصفانه، در نقد و نفی اصالت منابع حدیثی کوشیدند. آثار گلدتسیهر عالم مجاری نمونه‌بارزی از اینگونه رویکرد می‌باشد. گلدتسیهر در کتابی با عنوان مطالعات اسلامی که در ۱۸۹۰ منتشر شده، ادعا می‌کند احادیث پیامبر (ص) و صحابه اعتبار تاریخی ندارند زیرا عموماً در دوره‌های بعدی یعنی دوران امویان و عباسیان گزارش شده‌اند و در نتیجه توسعه و تکامل فقه و اصول عقاید مسلمانان به وجود آمده‌اند. اگرچه پیش از وی خاورشناسان دیگری بر روی سنت اسلامی مطالعاتی انجام داده بودند ولی رویکرد تشکیکی گلدتسیهر به صورت الگو و دستورالعملی برای غریبان در پژوهش‌های حدیثی مورد استفاده قرار گرفت. در ۱۹۵۰ خاورشناس دیگری به نام «یوزف شاخت» نظریه گلدتسیهر درباره حدیث را پیگیری کرد. وی در اثر معروف خود مبادی فقه اسلامی در حوزه نقد متن و سند احادیث روش نوینی را ارائه کرد که براساس آن می‌توان تاریخ ظهور یک حدیث را حدس زد. همچنین وی ادعا می‌کند چگونگی جعل در متن و سند احادیث با بررسی روشمند احادیث قابل دریافت است. «شاخت» بدین نتیجه رسیده بود که همه احادیث فقهی منتسب به پیامبر (ص) ساختگی هستند. و در اواسط قرن سوم هجری، بعد از زمان شافعی بوسیله نظریه پردازان مکاتب فقهی متأخر پدید آمده‌اند. شاخت می‌گوید احادیث مکرراً جعل شده‌اند و علاوه بر جعل متن، جعل در سند هم صورت گرفته است.

نتایج مطالعات گلدتسیهر و ساخت یعنی همان جریان تشکیک‌گرایی که در غرب بوجود آمد به یک معنا سنت دیرینه مسیحیت در نفی اسلام و وهن پیامبر بزرگوار اسلام (ص) را بار دیگر زنده کرد. این جریان، این بار سنت و حدیث پیامبر (ص) را نشانه گرفته با ادعاهای به ظاهر علمی در صدد نفی اعتبار و ابطال واقعیت آن بود. در واقع، اسلام‌شناسان غربی اهمیت و ارزش کلیدی سنت نبوی را به خوبی درک کرده بودند. آنها که اکنون به برکت استعمار توانسته بودند در کشورهای اسلامی حضور پیدا کنند و زندگی مسلمانان را از نزدیک ملاحظه کنند و در مراکز آموزشی اسلامی تحصیل کنند، متوجه شدند رمز وحدت اجتماعی و سیاسی مسلمانان همانا تمسک به قرآن و سنت است. تشکیک در اصالت و اعتبار این منابع و طرح مسئله جعلی بودن حدیث اسلامی، ساده‌ترین و بی‌هزینه‌ترین راه برای درهم شکستن این وحدت بود. البته دانشمندان مسلمان به هیچ روی از پای نشستند و به طور مستدل و مستند این دیدگاه را پاسخ دادند.

در اواخر قرن بیستم با تحولات فلسفه علم و پدیداری جریان پست‌مدرنیسم و عطف توجه اندیشمندان غربی به فرهنگ و تمدن ملل دیگر و نیز گسترش دین‌پژوهی که به نظر می‌رسد انقلاب اسلامی ایران یکی از مهمترین عوامل آن بوده است رویکرد نوینی در مطالعات اسلامی شکل گرفت. در واقع تا این زمان خاورشناسی همواره، زمینه‌های حکومت غرب بر شرق را فراهم می‌نمود. به عبارت دیگر با وام‌گیری از ایده‌های مدرنیته در صدد تثبیت سیادت و برتری غرب و ایدئولوژی غربی با نادیده گرفتن و یا از بین بردن فرهنگ‌های ملل شرق بود.

پارادایم فرهنگ محوری که در آستانه هزاره سوم بر جهان اندیشه حاکم شد و تا حدودی در مطالعات خاورشناسان ظهور و بروز پیدا کرد باعث شد، عده‌ای از اسلام‌شناسان با نگاه جدیدی به پژوهش در منابع اسلامی پردازند و به نتایج بسیار متفاوتی دست پیدا کنند. هارالد موتسکی دانشمند آلمانی در شمار اندیشمندان این جریان است. اهمیت مطالعات موتسکی آن است که علیرغم آن که خود در مکتب خاورشناسان آموزش دیده ولی خیلی صریح و روشن سنت خاورشناسان پیشین را به محک نقد و ارزیابی می‌آورد و نشان می‌دهد مطالعات آنها به لحاظ مقدمات، نتایج و نیز روش‌شناسی قابل مناقشه است.

تبیین سنت حدیث پژوهی موتسکی و تحلیل علل تحول در مطالعات حدیثی غرب مسئله
این پژوهش است.

ضرورت و اهداف تحقیق

در طول تاریخ اسلام بسیار اتفاق افتاده است که ارباب مذاهب و مکاتب مختلف
آموزه‌های اعتقادی و فلسفی یا فقهی و حقوقی این دین مبین را مورد تردید قرار دهند و
شبهاتی بر آن وارد سازند. پاسخ‌گویی و دفاع از مبانی دینی و اعتقادی، سنت همیشگی
عالمان دینی ما بوده است. چنانکه امامان بزرگوار شیعه از جمله امام صادق(ع) و امام رضا(ع)
از پیشگامان مناظره و مباحثه با مخالفان اسلام بوده‌اند و شبهات و سؤالات اهل کتاب و
زناده را پاسخ می‌گفته‌اند. حدود چهارصد سال است که حوزه استشراق به گونه‌ای سازمان
یافته و منسجم با عنوان مطالعات اسلامی، آموزه‌های اسلامی و منابع آن را زیر سؤال برده و
به اشکال مختلف بر آن شبهه وارد می‌کند.

در این میان سنت و حدیث اسلامی یکی از مسائلی است که از جانب خاورشناسان
بشدت مورد تردید قرار گرفته است. بنا بر این نقد و بررسی آثار خاورشناسان باید به‌رروی
در اولویت مراکز پژوهشی ما قرار داشته باشد. البته در دنیای اسلام فعالیت‌هایی در زمینه
پاسخگویی به آن شبهات به‌انجام رسیده ولی قطعاً کافی نبوده است و حق آن است که
بویژه اسلام شیعی حرکتهای ارزنده‌تری در جهت پاسخگویی به شبهات خاورشناسان
انجام دهد. از سوی دیگر باید در نظر داشت که فعالیت‌های انتقادی مسلمانان نیز باید
روزآمد بوده و متناسب با تحولاتی که در رویکردهای خاورشناسان اتفاق افتاده، تغییر
کند.

پروفسور هارالد موتسکی در شمار خاورشناسانی است که با رویکردی جدید
مطالعات حدیثی خود را حدوداً از دهه نود سده بیستم آغاز کرده است. در مطالعات
موتسکی، ما شاهد آن هستیم که وی به گونه‌ای نسبتاً دقیق شبهه افکنی‌های خاورشناسان
پیشین را مورد نقد و اعتراض قرار داده و از سنت اسلامی به گونه عالمانه‌ای دفاع می‌کند.
موتسکی خود را موظف به پذیرش نتایج مطالعات شخصیت‌های برجسته‌ای
همچون گلدتسیهر و شاخ نکرده است و آشکارا بر آنان خرده می‌گیرد. مروری بر آثار

خاورپژوهان نشان می‌دهد، ایشان همواره در پی اثبات خاستگاهی یهودی - مسیحی برای منابع اسلامی از جمله، حدیث بوده‌اند. موتسکی در آثار خود خیلی مستدل و با استفاده از روش‌های علمی این انگاره را نفی می‌کند. بنظر می‌رسد، جهان اسلام نباید خیلی بی‌تفاوت از کنار این تحولات عبور کند. تلاش موتسکی برای دفاع از اعتبار حدیث در واقع حرکتی در جهت احیای تراث اسلامی است و باید به‌ر روی با ارزش تلقی گردد. از سوی دیگر باید توجه داشت موتسکی به هر حال خاورشناسی است که از منظر برون دینی به پژوهش در منابع ما پرداخته است.

جستجو در خاستگاه‌های اندیشه موتسکی که وی را به نتایجی متفاوت در مطالعات حدیثی رسانده است، نیازمند بحثی دقیق و ظریف است که البته نباید از آن غفلت نمود. در همان حال تحسین مطالعات موتسکی نباید به این نتیجه منجر شود که در نقد روش‌شناسی وی کوتاهی نمائیم. به‌ر روی ضرورت‌ها و اهداف این تحقیق به قرار ذیل است.

۱- لزوم آگاهی روز آمد مسلمانان از چگونگی مطالعات حدیثی در دنیای غرب و تحولات آن.

۲- لزوم آگاهی روز آمد مسلمانان از شبهات و سؤالات خاورشناسان درباره آموزه‌های اسلامی

۳- ضرورت پاسخگویی به اشکالات و شبهات

۴- ضرورت نقد مطالعات خاورشناسان به لحاظ روش‌شناسی و محتوا

براساس ضرورت‌های فوق اهداف تحقیق به شرح ذیل می‌باشد:

۱- تبیین سنت نوین حدیث پژوهی هارالد موتسکی در مقایسه با جریان‌های دیگر.

۲- تحلیل انتقادی روش‌شناسی موتسکی.

۳- تحلیل انتقادی سنت حدیث پژوهی موتسکی با توجه به قول مشهور بین مسلمانان.

۴- جریان‌شناسی حدیث پژوهی در غرب و تبیین روند تاریخی آن.

۵- ارائه فهرست جامعی از شبهات خاورشناسان درباره حدیث.

۶- ارائه پاسخ‌های موتسکی به شبهات.

پیشینه موضوع

پژوهشهای غربی درباره اسلام حدوداً از قرن هفدهم به گونه سازمان یافته ای آغاز شد. مطالعات حدیثی نیز اگر چه دیرتر ولی با گستره و شدت بیشتری انجام گرفته است. در حالی که بازتاب این مطالعات در زبان فارسی تقریباً نزدیک به صفر است، مایه تعجب و نیز نوعی تأسف است، که مسلمانان فارسی زبان، نه تنها شباهت خاورشناسان را پاسخ نداده اند بلکه حتی اقدام به ترجمه این آثار به زبان فارسی نیز نکرده اند. این نگرانی با ملاحظه آثار انتقادی مسلمانان عرب و ترک درباره مطالعات خاورشناسان باز هم افزایش می یابد. این مطلب که مسلمانانی در هند و پاکستان، سودان، مصر، ترکیه و جاهایی دیگر با ترجمه قرآن و دیگر منابع اسلامی به زبانهای اروپایی توانستند میراث غنی اسلامی را به اروپائیان بشناسانند و یا به تألیف آثاری در پاسخگویی به شباهت غربی ها اهتمام ورزیده اند، البته مایه مباهات است. اما این سؤال همچنان خودنمایی می کند که چرا مسلمانان فارسی زبان نباید در این حرکت مبارک هیچ سهمی داشته باشند. البته جای امیدواری هست که تقریباً انگیزه این مشارکت آغاز شده و برخی مراکز پژوهشی حداقل به کار ترجمه روی آورده اند. در شمار مسلمانانی که برای پاسخ گویی به شباهت به تألیف آثار انتقادی اهتمام ورزیدند می توان از فؤاد سزگین و محمد مصطفی اعظمی نام برد. امتیاز این آثار آن است که به زبان های اروپایی تألیف شده است. مسلمانان دیگری در جهان عرب از اندیشه های این دو استفاده کردند و تعدادی کتاب و رساله در ارتباط با مطالعات حدیثی غرب تألیف نمودند. در شمار این آثار می توان به:

محمد شهاب الدین حسین احمد، *المستشرقون والحديث النبوی*

مصطفی السباعی، *السنه ومكانتها فی التشريع*

محمد بهاء الدین، *المستشرقون والحديث*

حاکم عیسان المطیری، *تاریخ تدوین السنه شباهت المستشرقین*.

الدکتور نجم عبدالرحمن خلف، *نقد المتن بین صناعه المحدثین و مطاعن المستشرقین و چند اثر دیگر اشاره کرد. البته بنظر می رسد همه این آثار صرفاً فقط از کارهای سزگین و اعظمی الگو برداری کرده اند و حرف تازه ای نداشته اند. در زبان فارسی به غیر از چند*

مقاله ترجمه شده، تنها اثر مستقلی که به مطالعات حدیثی خاورشناسان پرداخته، کتابی است با عنوان مستشرقان و حدیث تألیف خانم سهیلا شینی میرزا، که پایان نامه کارشناسی ارشد ایشان بوده است. این کتاب اگرچه ارزشمند است ولی بنظر می رسد از منابع اصلی استفاده نکرده و صرفاً به ترجمه عربی و یا فارسی آثار مستشرقان ارجاع داده است. بخش نسبتاً زیادی از کتاب نیز به معرفی شخصیت خاورشناسان اختصاص دارد که در این قسمت نیز مؤلف محترم از دایره المعارف های عربی استفاده کرده است. اما به طور خاص درباره مطالعات حدیثی موتسکی هیچ کتابی حتی به زبان عربی نیز تألیف نشده است. در زبان فارسی نیز صرفاً چند مقاله از وی ترجمه شده است. در این رابطه می توان به مقالات ذیل اشاره نمود:

- ۱- حدیث پژوهی در غرب، ترجمه: مرتضی کریمی نیا^۲- مصنف عبدالرزاق، ترجمه: شادی نفیسی^۳- جمع قرآن، ترجمه: فروغ پارسا^۴- تاریخ گذاری تفسیر موسوم به ابن عباس، ترجمه: مرتضی کریمی نیا^۵- مقتل ابن ابی الحقیق بر اساس اصالت و اعتبار برخی گزارش های مغازی، ترجمه: فروغ پارسا^۱

سئوالات و فرضیه ها

سؤال اصلی این رساله این است که: ویژگی های سنت حدیث پژوهی موتسکی

چیست و چه پیامدها و نتایجی دارد؟

سئوالهای فرعی به قرار ذیل هستند:

- ۱- خاستگاه اندیشه موتسکی در این سنت متفاوت چیست ؟
- ۲- دیدگاه موتسکی درباره مفهوم سنت در مقایسه با دیگران چیست؟
- ۳- دیدگاه موتسکی درباره سنت های نقل حدیث در مقایسه با دیگران چیست؟
- ۴- دیدگاه موتسکی درباره پیدایی سنت های حفظ و انتقال حدیث در مقایسه با دیگران چیست؟
- ۵- دیدگاه موتسکی درباره خاستگاه و اعتبار تاریخی حدیث چیست ؟
- ۶- موتسکی در نقد و تحلیل حدیث (اعم از متن و اسناد) به چه روش قایل است.؟

^۱. شناسه ی این مقالات در فهرست منابع این رساله درج شده است.